

MACHADO DE ASSIS

QUIN
CAS
BOR
BANA

VELVYSLANECTVO
BRAZÍLIE
BRATISLAVA

Machado de Assis

Quincas Borba

Bratislava, 2016

QUINCAS BORBA

Quincas Borba (prvé vydanie Rio de Janeiro, 1891)

Autor © Machado de Assis

Preklad © Lenka Cinková

Zodpovedná redaktorka Anna Pokorná

Grafický návrh AnaPress, s. r. o.

Grafický návrh obálky Martin Mistrík

V publikácii sú použité citáty z diela W. Shakespeara *Hamlet* v preklade Jozefa Kota (HEVI 1994) a zo Svätého písma (Spolok Sv. Vojtecha 2009).

Slovak edition © Veľvyslanectvo Brazílskej federatívnej republiky
v spolupráci s Portugalským inštitútom, Bratislava 2016

www.portugal.sk

Printed in the Slovak Republic

ISBN 978-80-89137-93-0

OBSAH

UMELECKÉ KRÉDO MACHADA DE ASSISA	7
KTO BOL MACHADO DE ASSIS	11
QUINCAS BORBA	15
SLÁVA VÍŤAZOM, BEDA PORAZENÝM	221

Umelecké krédo Machada de Assisa

Ak sa v súvislosti s Machadom de Assisom hovorí o zakladateľovi modernej brazílskej literatúry, treba povedať, že toto označenie vonkoncom nie je náhodné. O to väčšmi treba ľutovať, že tento, dnes už celosvetovo uznávaný literárny tvorca, ani jedným románom až doteraz nenašiel miesto medzi slovenskými prekladmi. Na druhej strane medzi nimi figuruje významný predstaviteľ tzv. brazílskeho modernizmu João Guimarães Rosa, ktorého román *Velká pustatina* (Grande Sertão: Veredas; vyšiel roku 1980 vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ) niektorými znakmi očividne nadväzuje na podnetný odkaz svojho slávneho predchodcu. Uverejnenie románu *Quincas Borba* má teda pre nášho čitateľa význam v tom, že všestranne osvetľuje osobitú povahu brazílskosti, ktorou sa vyznačuje tiež objavný i nevšedne pútavý umelecký rukopis Machada de Assisa. Slovenský preklad možno teda chápať ako aspoň čiastočné splatenie dlhu dávnejšiemu, realisticky zameranému obdobiu brazílskej literatúry. Ako je známe, predovšetkým vinou nedostatku prekladateľov a vyštudovaných odborníkov na literatúru písanú v portugálčine sa uvedenému obdobiu u nás v časoch socializmu nevenovala patričná pozornosť.

Brazílski kritici sa najmä od 30. rokov minulého storočia, keď sa podarilo v celistvosti odhaliť všetky zložky Machadovej umeleckej koncepcie, zhodujú v názore, že ide o vrchol brazílskej realistickej tvorby. Zásľuhu na tom má hľadanie vzácnnej rovnováhy medzi poznaním života a jeho umelecky autentickým stvárnením v zhode s vývinovým smerovaním

brazílskej literatúry. Sprievodným znakom zložitého a zároveň sústredeného hľadania je úsilie zachytiť skutočnosť v pokiaľ možno harmonickom súlade autonómne poňatej poetiky a prehĺbenej psychológie pri pohľade na odvrátené stránky života. Takáto ambícia sa odzrkadľuje nielen v rovine protagonistu konfrontovaného s neistým osudom ľudskej existencie, ale aj v rámci novátorských umeleckých postupov, tematických, kompozičných, štylistických, a predovšetkým estetických. U Machada de Assisa sa to vzťahuje na dlhý päťdesiatročný vývin, počas ktorého sa jednotlivé komponenty priekopníckeho literárneho diela postupne utvárajú na pozadí mnohostrannej aktivity plodného románopiscu (9 románov), poviedkára, básnika, esejistu, kritika, prekladateľa i verejného funkcionára.

Rozhodujúcim zlomom v umeleckej kariére brazílskeho spisovateľa je rok 1880, keď vychádza jeho román *Posmrtné pamäti Brása Cubasa* (*Memórias Póstumas de Brás Cubas*). Zmena orientácie sa dotýka jednak techniky písania, jednak celkového postoja k životu. Prózy, ktoré dovtedy napísal, boli inšpirované romanticky ladeným ovzduším, prevládajúcim v Brazílii v tvorbe predchádzajúcej generácie. Jedným z ďalších dôkazov je aj román *Slečna Garciová* (*Iaiá Garcia*, 1878), pokladaný za prelomový medzník medzi jedným a druhým obdobím, keď sa vykryštalizoval definitívny kánon spisovateľa.

Treba dodať, že na podstatnej zmene sa podieľali viaceré faktory súvisiace s duševným dozrievaním v dôsledku choroby (zadržávanie sa v reči, epilepsia) alebo ako plod mnohorakých vplyvov z čítania domácich a zahraničných spisovateľov stojacich pri zrode Machadovej komplexnej, intelektuálne náročnej poetiky. Práve vďaka ustavičnému záujmu o národnú tradíciu, predovšetkým v nadväznosti na dielo Josého de Alencara, bol Machado de Assis schopný plnohodnotne zužitkovať a zároveň svojrázne pretvoriť Alencarov odkaz založený na ľudových prvkoch brazílskeho písomníctva a národnej tematike. Ako to dosvedčuje nejedna jeho úvaha o domácich zdrojoch poznania a ich odraze v brazílskej literatúre, najvlastejším zmyslom nového umeleckého vývinu bola túžba sklbiť prítomnosť s minulosťou, no i s budúcnosťou, túžba po vytvorení určitej syntézy v pohľade na brazílsku skutočnosť. Na tejto ceste brazílsky spisovateľ nechcel byť poplatný nijakej škole, nijakému vplyvu, ktorý by vopred ohraničil jeho originálny umelecký výraz. Literárne dielo sa podľa neho musí zakaždým zrodiť aj z istého nadvhľadu, nesmie podliehať nijakej vopred formulovanej doktríne.

Na rozdiel od romantického pátosu a ornamentalizmu alebo rozbujneného verbalizmu Machado de Assis vystupuje s požiadavkou úspornosti vyjadrovacích prostriedkov. V polemike s naturalistickými postupmi portugalského románopiscu Eçu de Queirósa v diele *Bratanec Basílio* (*O Primo Basílio*), popretkávanom množstvom faktov, scén a dejov ako výsledku zmyslového opojenia, prízvukuje klasicistickú potrebu miery, ironicko-parodického alebo humorného odstupu od skutočnosti. Nezaujíma ho lacná metafora ani plnokrvný opis postáv, ale duševne umiernený, triezvo hľadaný výraz vyvierajúci z individuálnej mravnosti. Z toho sa v Machadových románoch a poviedkach rodí esteticky nosné, intelektom ustavične korigované vnímanie postáv, ich slabostí, nedostatkov, ich vnútorne nereflektovanej špekulatívnosti alebo prefíkanosti.

Pri odhaľovaní spoločenského spolužitia sa zameriava na skryté „ja“, ktoré uniká bežnému vnemu, prostredníctvom psychológie zbavenej jednostrannej analýzy príčin a následkov ľudského konania má v úmysle preniknúť dokonca k jeho podvedomým pohnútkam. Je pochopiteľné, že to všetko vedie k pesimistickému pohľadu na svet, ktorý je však na druhej strane jasnozrivo vyvažovaný neopakovateľne hravým rozprávačským majstrovstvom, prostredníctvom výstižne volených monológov a dialógov, útržkovitých kapitol, v ktorých má nezameniteľné miesto spomienka ako oživujúci prameň dramatickej spleti príbehov.

Hodnota Machadovej poetiky bezvýhradne spočíva v tom, že v protiklade k biologickému, sociálnemu alebo ekonomickému determinizmu odzrkadľuje samu podstatu umeleckého slova zacieleného na zvnútornené odhalenie skrytého tajomstva ľudskej existencie. Duchovný rozmer tohto hľadania potvrdzuje uňho príznačné zretáženie jednotlivých osudov postáv, v ktorých dominuje téma lásky.

V zobrazení spisovateľovho prežívania ľubostných citov pritom zakaždým vyniká kontrast medzi vyššími cieľmi autorovho dvojníka, protagonistu, a jeho meštiackym okolím, ktoré na jeho čisté túžby, akoby odrážajúce akéhosi novodobého Dona Quijota, nazerá v závere románu ako na prejav čudáctva alebo vysloveného bláznovstva.

Tak je to do slova a do písmena v románe *Quincas Borba* (1891), ktorého hlavný hrdina Rubião nečakane zdedí obrovský majetok, vďaka štedrej povahe postupne prehadžakaný v rozličných podnikateľských alebo podporne milosrdných aktivitách bez patričnej odmeny a zisku. Vysoké ciele a túžby, či už postupom na spoločenskom rebríčku, alebo v osob-

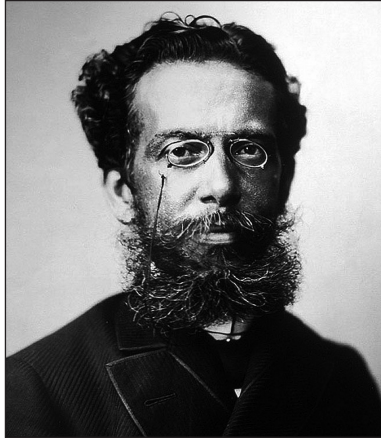
nom živote, hatí jeho naivná a nečinná existencia. Prejavuje sa pestro rozvetvenou obrazotvornosťou a fantáziou, v citovej oblasti vstupom do príťažlivého ľúbostného trojuholníka (Palha-Sofia-Rubião), ktorý ho ustavične zväzuje v bezprostredne praktickej realizácii vysokých nárokov na ľudské spolužitie.

Tento deficit však na druhej strane Rubiãovi umožňuje, aby v trpkom vytriezvení jasne dovidel do všetkých zákutí ľudského vnútra a konania a prostredníctvom kritiky i sebakritiky sa zmieril so stavom samoty a blížiacej sa smrti. S vedomím, že predstavy sa nedajú stotožniť s ideami, s ich neakceptovateľne nízkou pominuteľnosťou a zištnosťou, sa napokon završuje jedinečne zobrazený príbeh ľudského údely, v ktorom sa úloha jednotlivca rozplýva a prechádza do nadosobných sfér špecificky nenahraditeľného poznania podstaty a všetkých stránok života. Preto nikoho azda neprekvapí, že prostredie brazílskej metropoly, aj napriek vonkajšiemu lesku všetkých slávnostných podujatí, stretnutí alebo plesov, na ktorých sa Rubião priamo zúčastňuje, v ňom nakoniec vyvoláva pocit nudy a osihotenosti. Tento pocit pritom v spomienkach kompenzuje melancholickým návratom k prirodzeným koreňom svojej vidieckej mladosti v Minas Gerais, aj vďaka vnútornej spriaznenosti s verným spoločníkom, psom menom Quincas Borba, do ktorého je umne prevtelená obdivuhodná povaha jeho predošlého majiteľa, strojcu filozofie Humanitas.

Zmienená predstava smrti prepája všetky tri diely Machadovej slávnej trilógie, ktorej završením je okrem spomenutých románov *Don Mrzút* (*Dom Casmurro*, 1899), rovnako tlmene pôsobiaci tragikomický obraz skutočnosti v esteticky účinnej i spoločensky hodnovernej podobe. Aj v tomto diele brazílsky spisovateľ voľne prechádza z románu do románu a napriek osamotenosti a zdanlivému odcudzeniu smeruje k univerzálnemu stredu svojho životného, vrcholne umeleckého dobrodružstva a hľadania.

Treba len veriť, že Machadovo hľadanie práve v dnešných časoch vítane osloví aj slovenského čitateľa.

Ladislav Franek
literárny kritik a prekladateľ

Machado de Assis

Kto bol Machado de Assis?

Machado de Assis nie je len veľkým menom brazílskej literatúry, ale aj jedným z najvýznamnejších spisovateľov všetkých čias. Napriek tomu, že nikdy neopustil Rio de Janeiro, vďaka svojej tvorbe, v ktorej sa jeho prenikavý pozorovateľský talent pretavuje do kritiky spoločnosti, dokázal priniesť Brazíliu svetu. Na druhej strane sledoval všetko, čo sa počas jeho života vo svete dialo, a to aj napriek vzdialenosti medzi Brazíliou a Európou a skutočnosťou, že v tých časoch si cestu cez oceán mohol dovoliť len málo kto a možnosti spojenia boli minimálne. Machado bol samouk, osvojil si viacero cudzích jazykov a čítal všetko, čo sa mu dostalo do rúk: romány, eseje, básne, historické a filozofické príručky. Poznal klasikov svetovej literatúry, ako aj súčasných autorov.

Narodil sa do chudobnej rodiny a hoci nenavštevoval ani základnú školu, stal sa novinárom, dramatikom, autorom básní, esejí, románov a prezidentom Brazílskej literárnej akadémie. V románoch z neskoršej fázy svojej tvorby, ku ktorým patrí aj *Quincas Borba*, ironicky opisuje vtedajšiu mestskú brazílsku spoločnosť: elitu, teda ľudí, ktorí vlastnia pôdu a otrokov a ich potomkovia sa stávajú advokátmi, poslancami v parlamente

a ministrami, sú uchránení od tvrdej práce a od narodenia privilegovaní; čiernych otrokov, ktorí chodia bosí a zastávajú všetku manuálnu prácu; nevelkú strednú triedu tvorenú vojakmi, verejnými funkcionármi a živnostníkmi; a slobodných chudobných s neistým osudom, k akým patrila aj Machadova rodina.

Joaquim Maria Machado de Assis sa narodil v Riu de Janeiro 21. júna 1839. Jeho otcom bol Francisco José de Assis, černochoch, ktorý pracoval ako natierač. Jeho matka Maria Leopoldina Machado de Assis pracovala ako práčka. Bola to Portugalka, pochádzala z Azorských ostrovov a do Brazílie sa dostala ešte ako dieťa. Rodina žila na majetku istej bohatej rodiny v časti Morro do Livramento v Riu de Janeiro. Otec Machada de Assisa bol potomkom otrokov, ale aj on, aj jeho manželka vedeli čítať a písať.

Keď mal Machado desať rokov, zomrela mu matka. Jeho jediná sestra zomrela na osýpky ako sedemročná. Hoci nechodil do školy, výmenou za pomoc s drobnými prácami v kostole ho páter Silveira Sarmiento naučil po latinsky a pekár v pekárni madam Gallotovej po francúzsky. Neskôr sa ako samouk naučil po anglicky, starogrécky a nemecky. Ako pätnásťročný začal pracovať, najprv v oblasti obchodu, potom ako tlačiarsky učeň a korektor.

Vďaka práci v tlačiarňi sa spoznal s vydavateľom Franciscom de Paula Britom, ktorý sa stal jeho mentorom a uviedol ho do literárnych kruhov medzi mladých novinárov, spisovateľov a intelektuálov. V roku 1854 vydal svoju prvú báseň a o rok neskôr začal spolupracovať s časopisom *Svišť*, kde získal prvé skúsenosti ako divadelný kritik. Za prácu nedostával plat, ale mal voľný vstup na divadelné predstavenia. V roku 1856 začal pracovať ako tlačiar pre Národnú tlačiarenskú spoločnosť a v roku 1859 získal prvú platenú prácu ako redaktor denníka *Zrkadlo*. V roku 1861 publikoval svoj prvý preklad (*Ženy majú rady hlupákov* od belgického autora Victora Hénauxa).

Ako dvadsaťročný je Machado súčasťou literárnych a novinárskych kruhov v Riu de Janeiro a pracuje pre periodikum *Denník Ria*. V roku 1864 vydal svoju prvú zbierku básní s názvom *Crisálidas (Kukly)* a divadelnú hru *Quase Ministro (Takmer ministrom)*. Publikuje aj eseje a preklady klasických diel svetovej literatúry ako *Robotníci mora* od Victora Huga či *Oliver Twist* od Charlesa Dickensa. Za celý život preložil 48 diel od autorov ako William Cowper, Lamartine, Charles Ribeyrolles, Shakespeare, Bernizone, Dumas mladší, Delphine de Girardin, Musset,

Gustave Vattier a Émile de Najac, Hénau, Luis de Olona y Gaeta, Carré a Barbier, Chénier, Mickiewicz, Nadaud, Heine, Feuillet, Hugo, Barrière a Plouvier, Beaumarchais, Sardou, Blest Gana, Bouilhet, Schiller, Dickens, Gaillard, Dante, Chateaubriand, Racine a La Fontaine. V roku 1867 sa začala jeho kariéra verejného funkcionára – stal sa asistentom riaditeľa v *Oficiálnom denníku*.

Ako tridsaťročný sa v roku 1869 oženil so sestrou svojho priateľa, Portugalkou Carolinou Augustou Xavier de Novais, s ktorou žil v šťastnom manželstve, hoci nemali deti. V tomto období vychádzajú jeho prvé romány: *Ressurreição* (1872, *Vzkriesenie*), *A mão e a luva* (1874, *Ruka a rukavica*), *Helena* (1876) a *Iaiá Garcia* (1878). Tieto príbehy, vyrozprávané v tretej osobe, neboli novátorské, ale tradičné, a zaraďujú sa do prvej fázy autorovej tvorby. Píše tiež eseje, môžeme spomenúť napríklad kritickú esej o románe *O Primo Basílio* (*Bratranec Basílio*) od portugalského spisovateľa Eça de Queirósa.

Jeho kariéra verejného funkcionára napreduje: v roku 1876 je povýšený na vedúceho odboru, v roku 1880 ho vymenovali za úradníka na Ministerstve poľnohospodárstva. Jednou z jeho úloh bolo vypracovanie posudkov na tzv. Zákon slobodného brucha (*Lei do Ventre Livre*) z roku 1871, ktorý bol nesmým krokom na ceste k zrušeniu otroctva. Vďaka tomuto novému a spornému zákonu sa deti, ktoré sa po jeho schválení narodili čiernym otrokyniam, stávali slobodnými, pričom ich majiteľ bol buď odškodnený vládou, alebo preňho dieťa pracovalo od ôsmich do dvadsiatich rokov a potom získalo slobodu. V takejto Brazílii plnej zmien sa odohrával život Machada de Assisa. Z parlamentnej monarchie sa v roku 1889, rok po zrušení otroctva (1888), stala republika. Bolo to obdobie, ktoré navždy zmenilo smerovanie krajiny.

V roku 1881, po vydaní jedného z Machadových najlepších diel, *Memórias Póstumas de Brás Cubas* (*Posmrtné pamäti Brása Cubasa*), nastáva v jeho tvorbe posun k neskoršej, zrelšej fáze. Píše poviedky – napríklad *Papéis Avulsos* (*Vytrhnuté listy*) a *Histórias sem Data* (*Príbehy bez dátumu*) – a na pokračovanie vydáva román *Quincas Borba*, ktorý v roku 1891 vyšiel aj knižne. Ide o zlaté obdobie Machadovej tvorby, vrchol jeho revolučného, originálneho a kreatívneho spisovateľského génia. Príbehy rozpráva v prvej osobe, dominuje im prenikavá irónia a skeptický pohľad na človeka. Prostredníctvom nich obohacuje brazílsku literatúru o moderné prvky. Vtedajšiu spoločnosť opisuje ako nespravodlivú a krutú,

ovládanú otrokárstvom a klientelizmom. Boháči sa oddávajú autoritárskym rozmarom a chudobní môžu nanajvýš bedákať nad svojím osudom.

Popri práci spisovateľa, prekladateľa, esejistu a verejného funkcionára sa Machado podieľal na založení Brazílskej literárnej akadémie, v ktorej ho neskôr zvolili za prezidenta. Takmer bez prestania horlivo pracoval. Vo verejnej službe sa mu dostalo povýšenia: získal miesto výkonného riaditeľa na Ministerstve dopravy. V roku 1900 mu vyšiel román *Dom Casmurro*, v roku 1904 román *Esau e Jacó (Jakub a Ezau)*. V tom istom roku zomrela jeho manželka Carolina. V roku 1908 publikuje svoj posledný román *Memorial de Aires (Airesove pamäti)*. Machado de Assis zomrel 29. septembra 1908 vo veku 69 rokov, obdivovaný elitou brazílskej spoločnosti ako človek, ktorý celoživotnou prácou povýšil svoje meno na najvýznamnejšie meno brazílskej literatúry a prostredníctvom svojej tvorby sa stal nesmrteľným.

Fernanda Lamego
kultúrna atašé

QUINCAS BORBA

KAPITOLA I

Rubião pozoroval zátoku – bolo osem hodín ráno. Keby ho niekto videl s palcami za opaskom župana pri okne veľkého domu v Botafogu, pomyslel by si, že obdivuje jej pokojné vody, no prezradím vám, že v skutočnosti uvažoval o niečom inom. Porovnával minulosť s prítomnosťou. Čím bol takto pred rokom? Učiteľom. A čím je dnes? Kapitalistom. Pozrie sa na seba, na svoje papuče (papuče z Tunisu, ktoré mu daroval jeho nový priateľ Cristiano Palha), na dom, záhradu, zátoku, na kopce a nebo, a všetko od papuč až po nebo v ňom vyvoláva pocit vlastníctva.

Cesty Božie sú predsa len nevyspytateľné, pomyslel si. Keby sa moja sestra Piedade vydala za Quincasa Borbu, mal by som iba malú nádej. Nevydala sa zaňho, obaja zomreli a všetko som dostal ja; takže to, čo najprv vyzeralo ako nešťastie...

KAPITOLA II

Aká hlboká je priepasť medzi dušou a srdcom! Duša bývalého učiteľa sa za tú myšlienku zahanbila, zaspätkovala, snažila sa sústrediť na niečo iné, na člň, ktorý plával okolo, ale srdce naďalej radostne bilo. Prečo by ho mal zaujímať člň alebo veslár, ktorého Rubião sledoval s vyvalenými očami? Bolo presvedčené, že keď už sestra Piedade musela zomrieť, je lepšie, že sa nevydala, mohol sa jej narodiť syn alebo dcéra... „Pekný člň!“ „Dobre, že to dopadlo takto!“ „Ako len poslúcha veslá človeka!“ „Určite šli obaja do neba!“

KAPITOLA III

Sluha priniesol kávu. Rubião si vzal šálku a kým si do nej pridával cukor, zamyslene hľadel na tácku vyrobenú z tepaného striebra. Zlato a striebro zo srdca miloval, bronz nemal rád, ale priateľ Palha mu povedal, že je to cenný materiál, čo vysvetľuje, prečo tu, v jeho obývačke, stoja sochy Mefistofela a Fausta. Keby si však musel vybrať, vybral by si tácku, vrcholné dielo striebrotepeckého umenia, vypracované bezchybne a s jemnocitom. Sluha čakal, meravý a vážny. Bol Španiel; jeho prijatie sa nezaobišlo bez Rubiãoových protestov, hovoril Cristianovi, že je zvyknutý na kreolských otrokov z Minas Gerais a nechce v dome nijaký cudzí jazyk, ale priateľ Palha naliehal a vysvetľoval mu, aké dôležité je mať biele služobníctvo. Rubião ustúpil, hoci nerád. Svojho obľúbeného otroka, ktorý mal zaujať funkciu komorníka a pripomínať mu vidiek, nemohol nechať ani v kuchyni, kde vládol Francúz Jean, a tak bol určený na iné, podradnejšie práce.

„Quincas Borba je veľmi netrpezlivý?“ opýtal sa Rubião, keď vypil posledný dúšok kávy a naposledy pozrel na tácku.

„*Me parece que sí.*“¹

„Idem ho pustiť.“

Nešiel, ešte tam nejaký čas ostal a obzeral si nábytok. Pri pohľade na malé anglické rytiny, ktoré viseli nad dvoma bronzovými sochami, si spomenul na krásnu Sofiu, Palhovu manželku, urobil niekoľko krokov, posadil sa na taburet v strede miestnosti a zadíval sa do dialky.

To ona mi odporučila tie dva obrázky, keď sme boli spolu všetci traja nakupovať. Bola taká krásna! Ale najviac sa mi páčia jej plecيا, videl som ich na plese u plukovníka. To sú plecيا! Ako z vosku, také hladké a biele! Aj jej ramená, ach! Tie ramená! Nádhera!

Rubião vzdychol, preložil si nohu cez nohu a strapcami zo župana si udieral do kolien. Cítil, že nie je úplne šťastný, ale tiež že mu k dokonalému šťastiu veľa nechýba. Pripomenul si niektoré jej spôsoby, pohľady a zmyselné pohyby, na ktoré nenachádzal iné vysvetlenie, len to, že ho miluje, a veľmi. Nie je starý, bude mať štyridsaťjeden rokov, a prísne vzaté, vyzerá na menej. Pri tejto úvahe si pohladil bradu; dával si ju strihať každý deň, čo predtým nerobieval, lebo to považoval za zbytočné a navyše potreboval ušetriť. Obyčajný učiteľ! Nosil bokombrady (neskôr si dal narásť aj bradu), také hebké, až bola radosť ich pohládzať... A spomenul si na prvé stretnutie

¹ Vidí sa mi, že áno.

na stanici vo Vassourase, kde Sofia s manželom nastúpili do vlaku, do toho istého vozňa, ktorým on cestoval z Minas Gerais; tam prvýkrát videl tie oči plné života, ktoré akoby opakovali výzvu proroka: „Všetci smädní, poďte k vodám.“ Pravdaže, vtedy mu ani nenapadlo, že by jej robil návrhy, myseľ mu zamestnávalo dedičstvo, závet, súpis majetku, vecí, ktoré treba najprv vysvetliť, aby bolo možné pochopiť prítomnosť a budúcnosť. Nechajme Rubiãa v obývačke v Botafogu, nech si strapcami udiera do kolien a myslí na krásnu Sofiu. Poď so mnou, čitateľ, pozrieme sa, ako pred niekoľkými mesiacmi sedel pri posteli Quincasa Borbu.

KAPITOLA IV

Tento Quincas Borba, ak si mi náhodou preukázal tú česť a prečítal si si *Posmrtné pamäti Brása Cubasa*, je tá istá stroskotaná existencia, ktorá sa v nich objavuje ako žobrák, neočakávaný dedič a tvorca novej filozofie. Teraz je tu, v Barbacene. Hneď po príchode sa zamiloval do istej vdovy, dámy v priemernom postavení a s veľmi skromnými prostriedkami, takej ostýchavej, že jeho vyznania ostali bez ohlasu. Volala sa Maria de Piedade. Jej brat, tu prítomný Rubião, robil všetko preto, aby sa zosobášili. Maria de Piedade odolala a nakoniec si ju vzal zápal pohrudnice.

Tento kúsok príbehu spojil Rubiãa a Quincasa Borbu. Vedel Rubião, že Quincas Borba bol podľa názoru istého lekára trochu slaboduchý? Určite nie, považoval ho len za čudáka. Je však isté, že Quincasa Borbu slaboduchosť neopustila ani predtým, ani potom, než ho začala pomaly zožierať choroba. Quincas Borba tu mal kedysi zopár príbuzných, ktorí teraz, v roku 1867, už boli po smrti; ako posledný zomrel strýko, ktorý mu odkázal svoj majetok. Rubião sa tomuto filozofovi stal posledným priateľom. Riadil vtedy školu pre chlapcov, ktorú zavrel, aby sa oňho v chorobe postaral. Predtým, než sa stal učiteľom, rozvíjal rôzne plány, ktoré napokon vždy stroskotali.

Úlohu ošetrovateľa plnil vyše päť mesiacov, skoro šesť. Staral sa o chorého s úprimným záujmom, bol trpezlivý, usmievavý, príčinlivý, poslúchal príkazy lekára, v určených hodinách mu podával lieky, chodil s ním na prechádzky, na nič nezabúdal, ani na domáce práce, ani na dennú tlač, hneď ako prišiel poštový dostavník z Ria de Janeiro alebo z Oura Preta.

„Ty si taký dobrý, Rubião,“ vzdychal Quincas Borba.

„To je mi ale hrdinstvo! Však ani ty nie si zlý.“

Lekár vyhlasoval, že choroba Quincasa Borbu pomaly ustupuje. Jedného dňa, keď náš Rubião odprevádzal lekára k vchodovým dverám, opýtal sa ho, aký je skutočný stav jeho priateľa. Vypočul si, že je stratený, úplne stratený, a nech ho obveseľuje. Prečo by sa mal zarmucovať istotou blížiacej sa smrti?

„Ale kdeže,“ odvetil Rubião, „zomrieť, to preňho nie je nič ťažké. Nikdy ste nečítali knihu, ktorú kedysi dávno napísal, čosi o nejakej filozofii?“

„Nie, ale filozofia je jedna vec, a smrť, keď naozaj príde, druhá. Dovidenia.“

KAPITOLA V

Rubião mal v súboji o miesto v srdci Quincasa Borbu súpera – pekného stredne veľkého psa so srstou farby olova s čiernymi fliáčikmi. Quincas Borba si ho so sebou bral všade, pes s ním spal v jednej izbe. Ráno pes svojho pána budil tak, že mu vyliezol na posteľ a vymenili si prvé pozdravy. Jednou z pánových výstredností bolo, že psa pomenoval po sebe, na čo mal dve vysvetlenia: jedno filozofické a druhé osobné.

„Keďže podľa mojej filozofie stojí Humanitas na počiatku života a existuje všade, prebýva aj v mojom psovi, a ten sa teda môže nazývať ľudským menom, či už kresťanským, alebo moslimským...“

„V poriadku, ale prečo si ho nepomenoval radšej Bernardo?“ opýtal sa Rubião, ktorému prišlo na um meno jedného miestneho politického súpera.

„Tu prichádza na rad ten osobný dôvod. Ak zomriem skôr, moje meno prežije v mojom psovi. Je ti to smiešne, však?“

Rubião pokrútil hlavou.

„Ale malo by byť, milý môj. Pretože nesmrteľnosť je mojím dedičstvom, mojím odkazom, alebo ako to mám nazvať. Budem žiť naveky vo svojej výnimočnej knihe. No tí, čo nevedia čítať, budú oslovovať môjho psa Quincas Borba a...“

Pes začul svoje meno a pribehol k posteli. Dojatý Quincas Borba pozrel na Quincasa Borbu: „Môj úbohý priateľ! Môj verný priateľ! Môj jediný priateľ!“

„Jediný?“

„Prepáč mi, viem, že aj ty si môj priateľ, a som ti veľmi vďačný; ale choremu treba všetko odpustiť. Možno už začínam blúzniť. Daj mi zrkadlo.“

Rubião mu podal zrkadlo. Chorý chvíľu pozoroval svoju vychudnutú

tvár a horúčkovitý pohľad spoznávajúci predmestia smrti, ku ktorej sa pomaly, ale isto blížil. Potom sa slabo, ironicky usmial a povedal: „To, čo vidím navonok, zodpovedá tomu, ako sa cítim; zomieram, môj milý Rubião... Nekrúť hlavou, zomieram. Napokon, čo je to smrť, prečo by ťa mala desiť?“

„Ja viem, ja viem, máš svoju filozofiu... Ale hovorme radšej o obede, čo si dnes dáme?“

Quincas Borba sa posadil na kraj postele, nohy mu viseli a aj cez nohavice bolo vidieť, aké ich má neuveriteľne chudé.

„Čo je? Čo by si chcel?“ opýtal sa Rubião.

„Nič,“ odvetil chorý s úsmevom. „Vraj mám svoju filozofiu! S akým opovrhnutím to hovoríš! No tak, zopakuj to, chcem to počuť ešte raz. Máš svoju filozofiu!“

„Nehovorím to s opovrhnutím... Vari som natoľko schopný, aby som mohol pohrdať filozofiou? Vravím len, že ty môžeš zlahčovať smrť, lebo máš svoje dôvody a princípy...“

Quincas Borba nohami hľadal papuče, Rubião mu ich prisunul; obul si ich a začal chodiť, aby si narovnal nohy. Pohladkal psa a zapálil si cigaretu. Rubião chcel, aby si obliekol niečo teplé, a priniesol mu frak, vestu, župan aj plášť, nech si vyberie. Quincas Borba všetko mávnutím ruky odmietol. Teraz vyzeral inak; upieral pohľad dovnútra a pozoroval mozog, ako rozmýšľa. Po mnohých krokoch nakoniec na niekoľko sekúnd zastal pred Rubião.

KAPITOLA VI

„Aby si pochopil, čo znamená život a smrť, stačí, ak ti porozprávam, ako zomrela moja stará mama.“

„A ako?“

„Sadni si.“

Rubião poslušol a výrazom tváre sa snažil vyjadriť čo najväčší záujem, kým Quincas Borba ďalej kráčal po izbe.

„Stalo sa to v Riu de Janeiro,“ začal, „pri Imperiálnej kaplnke, ktorá sa vtedy ešte volala Kráľovská, počas veľkej slávnosti; stará mama vyšla von, prešla cez vonkajšie nádvorie a vybrala sa smerom k námestiu pred Cisárskym palácom², kde mala nastúpiť do nosidiel. Ľudia sa hemžili ako

² Cisársky palác stojí v centre Ria de Janeiro. V tomto paláci sa ubytovala portugalská